

Transformative Justice: Foundations and Reflections

Hosna Nouraei¹, Amir Hassan Niazpour^{2*}

1. PhD Student in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

Email: h_nouraei@sbu.ac.ir

2. Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

*Corresponding Author: Email: a_niazpour@sbu.ac.ir

ABSTRACT

Transformative justice in the late 1990s, was introduced as a new approach to justice that seeks to transform unjust structures to eradicate structural causes of crime. Because crime is often the result of injustice, domination, and inequality, and as long as the structural causes of crime persist, the crime will remain. Transformative justice pursues this goal mainly by linking restorative justice to social justice movements. Because restorative justice provides desirable opportunities for personal and social changes by facilitating dialogue and social networking. Through this dialogue, members of the community, on the one hand, learn about themselves and seek positive personal changes. On the other hand, they will gain a better understanding of their community and the changes that are needed in it and will unite for structural transformations. The present study

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/JLR.2023.345729.2079

Received:
22 October 2022

Accepted:
2 January 2023

Published:
5 September 2024

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

by descriptive-analytical methodology, explained the philosophical-social, legal, and criminological foundations of this idea and some practical examples of it.

Keywords: Restorative Justice, Transformation, Dominance Structures, Community Justice, Social Justice.

Excerpted from the M.A. dissertation entitled "Transformative Criminal Justice", Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

Funding:

The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Hosna Nouraei: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Visualization.

Amir Hassan Niazpour: Methodology, Validation, Formal analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Review & Editing, Supervision, Project administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Nouraei, Hosna & Amir Hassan Niazpour. "Transformative Justice: Foundations and Reflections". *Journal of Legal Research* 23, no. 58 (September 5, 2024): 333-362.

Extended Abstract

“Transformative Justice” which was introduced following the criticisms of restorative justice, can be defined as a new, liberatory and peacemaking kind of community justice. It considers crime as a consequence of structural and systemic injustice, domination, inequality and supremacy; so it makes attempts to connect the conflicts to their systemic and structural roots, such as racism, colonialism, patriarchy, classical supremacy, etc. As such, from this point of view eradicating crime requires challenging and transforming all systems of domination, especially the criminal (in)justice system as a main system of oppression in modern societies. Because the criminal system, by stigmatizing criminal labels on the most marginalized groups, tries to reinforce the dominant socio-political order. So the system which is alleged to make societies safer, in fact, often reduces this safety by strengthening the root causes of crime. Thus, there is a strong need for alternatives that are able to transform such systems. Transformative justice as a critical and political framework for understanding conflicts and preventing them, expands the borders of community justice practices to include broader structural factors and to create opportunities for transforming the status quo and restoring dignity, equality, human rights and justice to historically oppressed groups.

There has been some research on the topic, yet much of it has been done with limited reference to the socio-philosophical, legal and criminological foundations of this idea and practical examples of it, especially in Persian. So the present study, at first, placed transformative justice within the larger socio-philosophical, legal and criminological contexts and developed the necessary theoretical frameworks and foundations for it; then, examined some significant transformative justice programs and movements which can provide guiding and grounding elements for practicing this kind of justice.

The most important socio-philosophical foundations of transformative justice lie in Habermas and BenHabib's communicative ethics, Crenshaw's intersectionality, Derrida's deconstruction, Nancy Fraser's three-dimension theory of justice and Durkheim's functionalism. Because, on the one hand, Habermas and BenHabib provide means for establishing a communicative framework for reaching an agreement on what is and what is not justice in any particular case, by enabling various parties who have experienced a common harmful event to meaningful participation. So transformative justice can aspire to a form of communicative ethics around injustices as well as considering that any crime or any single injustice is only an initial pathway toward complex, intertwined injustices. On the other hand, Derrida's deconstruction and insights of intersectional feminists can foster these communications in a more open,

reflexive, and critical mode. Because these approaches demand that participants be willing to turn a critical eye toward their thoughts and conversations and look for presuppositions that are at work. Thus, by combining these theories, we can understand transformative justice as a contention-based space in which we continuously strive to meet the demands of justice. In addition, analytical guidelines of Nancy Fraser's theory of justice offer some transformative directions for restorative practices by making distinction between affirmative (i.e. legitimating the status quo) and transformative (i.e. creating structural changes) responses to injustices. Such guidelines allow us to evaluate the adequacy of our responses to every injustice, so that anything less than a transformative approach would ignore the deep cultural, structural, and political roots and then, would not entail "justice". So transformative justice tries to remake a Durkheim's favorable kind of society that its members unify to address injustices and eradicate any shape of domination and to promote human dignity, equality, freedom and human rights through open and critical, dialectical manners.

But through a legal lens, transformative justice is rooted in the right to a fair trial, the right to peace and the right not to be punished. Because as an alternative, informal and non-governmental mechanism, it can provide justice for marginalized groups who are mostly disadvantaged from the right to a fair resolution of disputes, to meaningful participation and to be heard in formal state justice systems. Furthermore, as an abolitionist point of view, it wouldn't describe justice as a suppressive, retributive or even disciplinary process, so it cast aside any form of punishment. Transformative justice would also promote the right to inner, interpersonal and structural peace, which implies the promotion of social justice and the transformation of systems of discrimination. In this regard, criminological origins of this justice go back to penal abolitionism, peacemaking, postmodern and labeling criminology which by criticizing formal justice systems, require community-based, flexible, peacemaking and transformative responses to conflicts.

After these theoretical arguments, we looked at some practical examples of this idea, such as INCITE!, Creative Interventions, Save the Kids, Philly Stands Up and Generation FIVE, to explain how this kind of justice works in practice. We found that transformative justice, by activating the transformative potential of restorative justice, acts as a social movement to networked disruption of structural violence.

عدالت تحولی: مبانی و جلوه‌ها

حسنا نورائی^۱، امیرحسن نیازپور^{۲*}

۱. دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهیدبهبشتی، تهران، ایران.

h_nouraei@sbu.ac.ir

۲. دانشیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهیدبهبشتی، تهران، ایران.

*نویسنده مسئول: a_niazpour@sbu.ac.ir

چکیده:

عدالت تحولی که به‌عنوان رویکردی جدید در عدالت در اواخر دهه ۱۹۹۰ میلادی مطرح شد، در پی دگرگون‌سازی ساختارهای ناعادلانه به‌منظور ریشه‌کن‌سازی علل ساختاری بزهکاری است؛ زیرا بزه، اغلب پیامد بی‌عدالتی، سلطه و نابرابری است و تا زمانی که سلطه‌های ساختاری باقی است، بزه نیز باقی خواهد ماند. عدالت تحولی، این هدف را بیشتر با پیوند دادن عدالت ترمیمی به جنبش‌های عدالت اجتماعی دنبال می‌کند؛ زیرا عدالت ترمیمی از طریق ممکن‌سازی گفتگو و شبکه‌سازی‌های اجتماعی، فرصت‌های مطلوبی را برای تغییرات شخصی و اجتماعی فراهم می‌آورد. اعضای جامعه از طریق این گفتگو، از یک سو در مورد خود می‌آموزند و برای تغییرات مثبت شخصی تلاش خواهند کرد؛ از سوی دیگر به درک عمیق‌تری از جامعه خود و تغییرات لازم در آن رسیده و برای دگرگون‌سازی‌های ساختاری، متحد خواهند شد. مقاله حاضر با روش توصیفی - تحلیلی، به تبیین مبانی فلسفی - اجتماعی، حقوقی و

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهش‌های حقوقی

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/JLR.2023.345729.2079

تاریخ دریافت:

۳۰ مهر ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۲ دی ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۱۵ شهریور ۱۴۰۳

جرم‌شناختی این ایده و معرفی برخی نمونه‌های عملی آن پرداخته است.

کلیدواژه‌ها:

عدالت ترمیمی، دگرگون‌سازی، ساختارهای سلطه، عدالت جامعه محلی، عدالت اجتماعی.

برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «عدالت کیفری تحول‌گرا»، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید

بهشتی، تهران، ایران.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

حسنا نورائی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، تصویرسازی.
امیرحسین نیازپور: روش‌شناسی، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

نورائی، حسنا و امیرحسین نیازپور. «عدالت تحولی: مبانی و جلوه‌ها». مجله پژوهش‌های حقوقی ۲۳، ش. ۵۸ (۱۵ شهریور ۱۴۰۳): ۳۳۳-۳۶۲.

مقدمه

در اواخر دهه ۱۹۹۰ میلادی و به دنبال انتقادات نظری و عملی وارد بر عدالت ترمیمی، برخی اندیشمندان کانادایی مانند روث موریس^۱ ضرورت گذار از این عدالت و بازآفرینی آن در قالب عدالت تحولی را مطرح کردند؛ منتقدان عدالت ترمیمی آن را نوعی حکومت‌مندی مدرن می‌دانند که شکل نرم خشونت‌ورزی و سرکوبگری نظام عدالت کیفری را به نمایش می‌گذارد. دلیل استقبال امروز دولت‌ها از سازکارهای ترمیمی آن است فناوری انضباطی کم‌هزینه‌ای برای رام‌سازی و کنترل ابرگان به دست دیگر ابرگان یافته‌اند. چنین عدالتی نه تنها قادر به بازپس‌گیری اختلافات از دولت‌ها نیست، بلکه خود از سوی نظام عدالت دولتی به خدمت گرفته شده است. این امر به‌وضوح عدالت ترمیمی را از اهداف اولیه فلسفه خود در استقرار آشتی، صلح پایدار، همدلی، اتحاد، ریشه‌کن‌سازی جرم و ... دور و تبدیل به ابزار برپایی جامعه پلیسی - انضباطی کرده است. چنین عدالتی نمی‌تواند جایگزینی برای سلطه نظام عدالت کیفری ارائه دهد، بلکه خود تبدیل به ابزار نرم‌تر، کم‌هزینه‌تر و سریع‌تر در دست این نظام برای تکمیل خشونت تنبیهی و بازتولید تبعیض‌های ساختاری مرتبط با نژاد، جنسیت، طبقه، سن و ... شده است. در نتیجه در حل معضل جرم نیز کارایی نخواهد داشت؛ زیرا قادر به رفع و مقابله با ریشه‌های ساختاری بزهکاری نبوده و به نقش این ساختارها در ارتکاب جرم بی‌اعتنا است. در حالی که ارتکاب جرم بازتاب وجود مشکلات ساختاری در سطح جامعه است و بسیاری از تعارضات بین‌فردی ریشه در خشونت‌های ساختاری^۲ گسترده‌تری دارد؛ بنابراین رویه‌های عدالت باید به موضوعاتی فراتر از اختلافات بین‌فردی رسیدگی کرده و به فضایی برای کشف و تحول این ساختارها تبدیل شوند. در غیر این صورت تنها سطح مشکل مورد رسیدگی قرار گرفته و ریشه‌های عمیق آن نادیده گرفته شده است.

در این راستا عدالت تحولی، جرم و تعارض را نه مشکلی برای حل شدن، بلکه فرصتی برای ایجاد دگرگونی‌های ساختاری لازم در جامعه می‌نگرد؛ زیرا تا زمانی که علل ساختاری بزه پابرجاست، بزه نیز

1. Ruth Morris

۲. اصطلاح سلطه‌ها یا خشونت‌های ساختاری (structural violence) اولین بار از سوی یوهان گالتونگ مطرح شد و ناظر به نوعی از خشونت است که ریشه در ساختارهای اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و ... دارد و مانع دسترسی گروه‌هایی از مردم به حقوق اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ... می‌شود. این اصطلاح در برابر خشونت‌های مستقیم و ملموس ابداع شده است و به تبعیض‌های مبتنی بر جنسیت، نژاد، طبقه، سن، دین و ... اشاره دارد که در ساختارها نهفته است و منجر به توزیع نابرابر منابع، قدرت و فرصت‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و ... می‌شود. این نوع خشونت، ریشه خشونت‌های مستقیم و بین‌فردی است. نک: پوریا عسکری و یلدا خسروی، «ضرورت و بایسته‌های مطالعات صلح از دیدگاه حقوق بین‌الملل»، پژوهش‌های روابط بین‌الملل، ۶، ۲۲ (۱۳۹۵)، ۲۵۰-۲۵۲.

باقی خواهد ماند و برای ریشه‌کن‌سازی جرم، سلطه‌های ساختاری (از جمله نظام سلطه عدالت کیفری) باید دگرگون شود.^۳ عدالت تحولی این دگرگون‌سازی را بیشتر از مسیر گفتگو، شبکه‌سازی‌های اجتماعی و پیوند دادن عدالت ترمیمی به جنبش‌های عدالت اجتماعی دنبال و تلاش می‌کند تا پتانسیل تحولی عدالت ترمیمی را فعال نماید؛ زیرا عدالت ترمیمی فرصت‌های بسیار مطلوبی برای تغییرات شخصی و اجتماعی فراهم می‌آورد.^۴ اعضای جامعه از طریق شرکت در این رویه‌ها و برقراری گفتگو و ارتباط، از یک سو این امکان را می‌یابند که به واسطه^۵ جهان‌بینی خود پرداخته و برای ایجاد تغییرات مثبت در نگرش و رفتار خود تلاش نمایند. از سوی دیگر به درک عمیق‌تری از جامعه خود و تغییرات مورد نیاز در آن رسیده و در جهت دگرگون‌سازی‌های سیاسی - اجتماعی گسترده‌تری گام برمی‌دارند. در نتیجه عدالت تحولی با اتصال بی‌عدالتی‌های بین‌فردی به ریشه‌های ساختاری آن، به‌طور هم‌زمان برقراری عدالت در سطح فردی و اجتماعی را دنبال کرده و تأمین امنیت را نیز از همین رهگذر و نه با گسترش رویکردهای پلیسی - انضباطی ممکن می‌داند. در این راستا عدالت در مفهوم تحولی، نخست ماهیتی گفتگویی و ارتباطی دارد. دوم یک طرح سیاسی و انتقادی است که لازمه آن به رسمیت شناختن استقلال نهادهای مردمی در اجرای رویه‌های ترمیمی است.

اما تعریف عدالت تحولی چیست؟ این عدالت همان‌طور که از نام آن برمی‌آید، عدالتی دگرگون‌ساز و دگرگون‌شونده است. دگرگون‌ساز است؛ زیرا با تکیه بر ظرفیت جوامع محلی، برای ایجاد تحول در ساختارهای ناعادلانه اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ... تلاش می‌کند. از سوی دیگر، عدالتی دگرگون‌شونده است؛ زیرا برای تأمین نیازهای عدالتی افراد و گروه‌های مختلف، رویه‌ها، اصول و حتی تعریف واحد و جزم‌اندیشانه‌ای اتخاذ نمی‌کند. بلکه درکی از عدالت است که تلاش می‌کند معنای «عدالت» را به شیوه‌ای مستقل از قواعد کیفری و با در نظر گرفتن دیدگاه افراد و گروه‌های مختلف ارزیابی کرده و بدون اتخاذ رویکردی ایستا و همسو با ماهیت متنوع و دگرگون‌شونده بی‌عدالتی‌ها، دگرگون‌پذیر باشد. بر همین اساس، به‌طور مثال یکی از برنامه‌های عدالت تحولی بومیان کانادایی «حلقه عدالت از نگاه ماء» نام دارد. این موضوع به دلیل تأکید ویژه عدالت تحولی بر شناسایی و توجه به درک

۳. شایان ذکر است که در این راستا قانون اساسی ایران نیز به‌ویژه در اصل دوم، بر نفی هرگونه سلطه و ستم تأکید داشته و گسترش عدالت، کرامت انسانی و هم‌بستگی ملی را به‌عنوان بنیان‌های جمهوری اسلامی برشمرده است.

4. Andrew Woolford and Amanda Nelund, *The Politics of Restorative Justice: A Critical Introduction* (USA: Lynne Rienner Publishers, 2020), 200.

5. Deconstruction

6. Onashowewin Justice Circle

یکایک افراد و گروه‌ها از مفهوم عدالت (و بی‌عدالتی) است.

نکته شایان توجه آنکه ایجاد چنین تحولی در نظام عدالت کیفری ایران سازگار با برخی قوانین بنیادین داخلی است که «اصلاح ساختار نظام قضایی کشور را در جهت تضمین «عدالت» و تأمین حقوق فردی و اجتماعی»^۷ ضروری شمرده و بر اهمیت برقراری عدالت اجتماعی - اقتصادی و ایجاد فرصت‌های برابر برای همگان^۸ تأکید دارند. در نتیجه ضروری است قوه قضاییه به‌عنوان «پشتیبان حقوق فردی و اجتماعی و مسئول تحقق بخشیدن به عدالت»^۹ با شناسایی و تضمین استقلال نهادهای مردمی در اجرای رویه‌های عدالت ترمیمی، گام مهمی در جهت دگرگونی نظام عدالت کیفری در ایران برداشته و بدین ترتیب نقش مؤثری در «توسعه و تحکیم برادری و تعاون عمومی میان مردم»^{۱۰} در برقراری عدالت ایفا نماید.

از آنجا که تاکنون مبانی نظری و نمونه‌های عملی عدالت تحولی به‌عنوان ایده‌ای مستقل مورد واکاوی قرار نگرفته است، مقاله حاضر، با روشی تحلیلی - توصیفی و با گردآوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای (از طریق مراجعه به کتب، مقالات، پایان‌نامه‌ها و سایر منابع مکتوب)، در پاسخ به سؤال «مبانی عدالت تحولی چیست؟» و «نحوه اجرای عدالت تحولی در عمل چگونه است؟»، بررسی این دو فرضیه را دنبال می‌کند که نخست، «حق بر صلح و حق بر مجازات نشدن مبانی مناسبی برای عدالت تحولی فراهم می‌آورد»؛ دوم «عدالت تحولی در عمل، رویه‌هایی ترمیمی است که بدون وابستگی به نظام عدالت کیفری و بیشتر همراه با تشکیل جنبش‌های اجتماعی به اجرا درمی‌آید».

بدین منظور در مقاله حاضر ابتدا مهم‌ترین مبانی عدالت تحولی یعنی بنیان‌های فلسفی - اجتماعی آن مورد تحلیل قرار گرفته است؛ زیرا هر ایده و نظریه جدیدی بدون بررسی عمیق این مبانی، در معرض خطر اجرا شدن بر اساس فرضیات نادرست قرار می‌گیرد. سپس مبانی حقوقی و خاستگاه جرم‌شناختی این عدالت مورد ارزیابی قرار گرفته است تا حق‌های پشتیبان این ایده و نظریات جرم‌شناختی زمینه آن شناسایی شود. سرانجام در قسمت سوم، مهم‌ترین جنبش‌ها و جلوه‌های عملی عدالت تحولی مطالعه شده است تا نحوه عملکرد این عدالت به شکل کاربردی مشخص شود.

۷. بند ۱ سیاست‌های کلی نظام در خصوص امنیت قضایی

۸. مانند بند ۱۲ سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی (امور فرهنگی، علمی و فناوری) و بند

۹. اصل سوم قانون اساسی

۹. اصل ۱۵۶ قانون اساسی

۱۰. بند ۱۵ اصل سوم قانون اساسی

۱- مبانی فلسفی - اجتماعی

تحلیل فلسفی - اجتماعی رویکرد تحولی به عدالت، مستلزم پرداختن به نظریاتی است که مفهومی باز، متغیر و گفتگوپذیر از عدالت ارائه نمایند؛ زیرا عدالت تحولی، به‌عنوان یک عدالت ارتباطی، نیاز به چهارچوبی نظری دارد که بتواند از تأکید آن بر «گفتگو» در حل اختلافات و «به‌رسمیت شناختن نیازها و درک خاص هر فرد» از عدالت به‌جای قضاوت و ایفای نقشی مشابه نظام عدالت کیفری حمایت کند. در نتیجه برای مثال نظریات لیبرال عدالت^{۱۱} مبنای مناسبی برای توجیه این رویکرد فراهم نمی‌آورند؛ زیرا عدالت تحولی بیش از آنکه از رویکردهای مبتنی بر تأمل فردی و تک‌گویی (مونولوگ) در تصمیم‌گیری نسبت به عدالت حمایت کند، بر نقش گفتگو و دیالوگ در برقراری عدالت تأکید دارد.

در این راستا، نظریه اخلاق گفتگومانی یا ارتباطی^{۱۲} هابرماس^{۱۳} و بن‌حیب^{۱۴} مبنای مناسبی را فراهم می‌آورد؛ زیرا مشارکت فعالانه افراد در گفتگوهای منطقی پیرامون درست/غلط یا عادلانه/ناعادلانه را بنیانی ایدئال برای رسیدن به توافق پیرامون مفهوم عدالت در هر وضعیت خاص می‌داند.^{۱۵} هنگامی که یک رویداد خاص مانند ارتکاب جرم، منجر به تشکیل رویه عدالت می‌شود، در مورد بی‌عدالتی‌های رخ داده و همچنین سایر بی‌عدالتی‌های مرتبط گفتگو صورت می‌گیرد تا اعضای جامعه محلی به درک

۱۱. نظریه لیبرال عدالت که مورد حمایت کانت، راولز، میل و دیگران است، بی‌عدالتی را نقض خیر عمومی یا حق‌های پذیرفته‌شده به‌صورت جهانی توصیف می‌کند. مثلاً طبق نظریه فایده‌گرایی میل، آنچه بیشترین سود و فایده را برای جامعه دارد، از نظر اخلاقی خوب است و بی‌عدالتی، آن چیزی است که نظم اجتماعی را نقض کند و در نتیجه به خیر عمومی آسیب بزند. همچنین کانت به قاعده امر مطلق باور دارد که بر مبنای آن، هنجاری که نتواند توسط همه افراد متأثر از آن، پذیرفته شود، نامعتبر است. باراولز، بر شکل خاصی از بی‌عدالتی - یعنی نقض حق بر آزادی و برابری - متمرکز است و معتقد است هر برداشتی از عدالت، باید هماهنگ با اهمیت ذاتی برابری و آزادی در یک جامعه دموکرات باشد (در نتیجه برای حل اختلاف و رسیدن به عدالت، طرفین باید از برداشت خاص خود از مفهوم عدالت و خیر، فاصله گرفته و در چهارچوب ارزش‌های سیاسی جامعه خود تصمیم بگیرند). نک:

Woolford and Nelund, Op. Cit. 37-39.

12. Discourse or Communicative Ethics

13. Jürgen Habermas

14. Seyla Benhabib

۱۵. ذکر این نکته لازم است که هابرماس رعایت سه قاعده کلی را در چنین گفتگویی ضروری می‌داند: ۱- هر شخص توانا به سخن گفتن و انجام کنش، مجاز به شرکت در گفتگو باشد؛ ۲- الف) هرکس مجاز است هر گزاره و حکمی را مورد سؤال قرار دهد. ب) هرکس مجاز است هر گزاره و حکمی را که می‌خواهد در گفتگو مطرح کند. ج) هرکس مجاز است گرایش‌ها، امیال و نیازهای خود را بیان نماید؛ و ۳- هیچ‌گونه ابزاری را نمی‌توان با زور درونی یا بیرونی، از اعمال حق‌های بیان‌شده در بندهای ۱ و ۲ بازداشت. نک:

Jürgen Habermas, *Moral Consciousness and Communicative Action* (Cambridge: MIT Press, 1990), 89.

عمیق‌تری از اشکال رنج موجود در جامعه خود دست یافته و در این باره تأمل کنند. این گفتگو و تأمل فرصت‌های مطلوبی را برای گفتگوهای انتقادی و گسترده‌تر پیرامون استانداردهای هنجاری جامعه فراهم و بدین ترتیب دگرگون‌سازی هنجارهای ناعادلانه اجتماعی را (به‌جای اعمال کنترل و الزام افراد به تبعیت از نظم هنجاری موجود) ممکن می‌سازد.^{۱۶} البته شایان توجه است که این گفتگوی هنجاری می‌تواند با در نظر گرفتن تجربیات و هویت خاص یک‌یک شرکت‌کنندگان صورت گیرد و از افراد انتظار نمی‌رود که در رویه‌های تحولی، نظرات و دیدگاه‌های خاص خود را فراموش کرده و تنها بر حصول توافق متمرکز شوند؛ بنابراین این رویکرد، تأکید کمتری بر دستیابی به توافق و تأکید بیشتری بر استفاده از گفتگو به‌عنوان ابزاری برای گسترش نگرش افراد نسبت به معنای عدالت، نیازهای خاص دیگران و درک همدلانه موقعیت آنان دارد.

مسئله توجه به نیازهای خاص افراد در رویه‌های تحولی، به ایده‌آسازی^{۱۷} دریدا^{۱۸} نیز برمی‌گردد. بر اساس این آموزه از آنجا که برقراری ارتباط و گفتگو، به‌طور اجتناب‌ناپذیری دشوار است، عدالت نوعی مسئولیت در برابر «دیگری»^{۱۹} خاص و منحصربه‌فرد است. این مسئولیت در واقع تعهد به تلاش برای پرده‌برداری از محتوای گفتگو با دیگرانی از فرهنگ‌های مختلف و با جهان‌بینی‌های متفاوت است؛ بنابراین عدالت از نظر دریدا، بیانگر توجه به منحصربه‌فرد بودن دیگری است؛ زیرا گرچه غیرممکن است که اشخاص به‌طور کامل منظور یکدیگر را درک کنند (زیرا ذهن خواهی یا تجربه کردن تجربیات دیگران ناممکن است)؛ با این وجود، باید تلاش کرد تا خود را در موقعیت دیگری قرار داد و به دنبال درک ویژگی‌های بسیار خاص از تجربیات وی بود؛ بنابراین برقراری عدالت از منظر دریدا، نه از طریق خلق و تبعیت از یک مجموعه قواعد، بلکه با توجه نمودن به خواسته‌هایی ممکن است که در موقعیت‌های خاص، منحصربه‌فردند.^{۲۰}

16. Woolford and Nelund, Op. Cit. 40-41.

۱۷. اگرچه دریدا تعریف دقیقی از این مفهوم ارائه نمی‌دهد، اما به‌طور کلی می‌توان آن را دعوت به تردید در پیش‌فرض‌ها و اندیشه‌هایی که مسلم و تغییرناپذیر تلقی می‌شوند، تعریف کرد؛ زیرا بسیاری از مفاهیمی که مطلق تلقی می‌شوند، قابل تردید بوده و می‌توان نحوه بنیان‌گذاری یا ساخت آنها را به‌عنوان برساخته‌های اجتماع مورد ارزیابی قرار داد. دریدا به‌ویژه به نقش‌آسازي در آشکارسازی مبانی نامعقول بسیاری از قوانین اشاره دارد؛ زیرا در بطن قانون، این واقعیت نهفته است که بازتاب منافع اقتصادی و سیاسی نیروهای مسلط در جامعه است و این گروه‌ها با توسل به اشکال مختلف خشونت (از جمله خشونت فیزیکی و تفسیری (interpretive))، دیگران را به تبعیت و می‌دارند. نک:

Woolford and Nelund, Op. Cit. 43.

18. Jacques Derrida

19. the Other

20. Ibid. 43.

در نتیجه انعکاس کامل عدالت در قالب قوانین و محاسبه ملزومات آن، وراى توان ماست. با این حال این مسئله نباید موجب شود که حل و فصل اختلافات و برقراری عدالت کنار گذاشته شود. بلکه در عین حال جوامع باید همواره تلاش کنند تا درباره مفهوم و حدود مرزهای عدالت به تأمل و گفتگو بپردازند؛ بنابراین گرچه دریدا تأکید زیادی بر واسازی و بازنگری در باورهای مسلم دارد، اما این بدان معنا نیست که جوامع می‌توانند بدون هیچ اقدامی، متوقف شده و تنها به نقد و واکاوی دیدگاه‌های خود بپردازند؛ زیرا بی‌عدالتی، بی‌وقفه در جریان است و نیازمند پاسخ فوری است؛ اما در عین حال جوامع باید همواره مایل به بازنگری و ایجاد تغییر در راه‌حل‌ها یا پاسخ‌های عدالتی خود نیز باشند؛ زیرا عدالت همواره در حال آمدن / در راه^{۲۱} است؛ یعنی هرگز نباید تصور کرد که معنای عدالت، می‌تواند به یک وضعیت کامل و نهایی برسد، بلکه همواره مفهومی پویا، تحول‌پذیر و در جریان است.^{۲۲}

بر این اساس در رویه‌های عدالت تحولی از بزه‌دیدگان، مرتکبان و سایر اعضای جامعه محلی خواسته می‌شود تا تجربه خود از زندگی تحت سلطه‌های درهم‌تنیده ساختاری^{۲۳} را با یکدیگر در میان گذاشته و به روایتگری^{۲۴} بپردازند؛ زیرا این روش به غیر از آنکه امکان درک نیازهای خاص یکایک افراد به‌حاشیه‌رانده‌شده را فراهم می‌آورد،^{۲۵} فرصت‌های مطلوبی را برای تقویت روابط میان اعضای جامعه محلی و ساخت جامعه‌ای قوی‌تر ایجاد می‌کند؛ جامعه‌ای که قادر به ایجاد تحولات ساختاری سیاسی - اجتماعی مورد نیاز خود است.^{۲۶}

بنابراین عدالت تحولی از یک سو رویکردی گفتگویی را برای حصول توافق درباره معنای عدالت در هر وضعیت خاص، پیشنهاد می‌دهد؛ از سوی دیگر جوامع محلی را تشویق می‌کند تا پس از دستیابی به توافق، آن را مورد بازنگری‌های واسازانه و انتقادی قرار داده و به دنبال ردپای قدرت - یعنی پیش‌فرض‌های ناپیدایی که در آن توافق مؤثر بوده است - بگردند^{۲۷}؛ بنابراین تلفیق بینش دریدا با سایر مدل‌های گفتگومحور، شکلی از عدالت و دادرسی را با عنوان عدالت تحولی خلق می‌کند که اول، فضایی برای گفتگوهای آزادانه، دموکراتیک و واسازانه جوامع محلی است و منجر به درک نیازهای

21. to Come

22. Ibid. 45.

23. Intersectionality

24. Storytelling

25. Ibid. 158.

26. Patricia Finneran, *Documentary Impact: Social Change through Storytelling* (Canada: Panico Foundation, 2014), 3; Dorota Justyna Salvail, *We Can't Just Tell the Good Stories: Reflections on Experiences of Storytelling and Restorative Justice* (M.A dissertation, Simon Fraser University, 2015), 22-24.

27. Woolford and Nelund, Op. Cit. 46.

عدالتی جامعه خواهد شد؛ دوم، تحول‌پذیر و منعطف است و طی زمان‌ها و مکان‌ها و در شرایط مختلف، تغییرپذیر خواهد بود.

افزون بر آن، درک تحولی از عدالت بر مبنای نظریه عدالت سه‌بعدی^{۲۸} فریزر^{۲۹}، ضرورت تلاش جوامع محلی را در دگرگون‌سازی ریشه‌های ساختاری جرم (که به‌عنوان یک بی‌عدالتی، می‌تواند دارای ماهیتی فرهنگی - نمادین، اقتصادی - اجتماعی یا سیاسی باشد) مورد تأکید قرار می‌دهد. فریزر با ارائه معیاری برای تفکیک میان پاسخ‌های تأییدی^{۳۰} و تحولی^{۳۱} به بی‌عدالتی، ملاک مناسبی را برای سنجش کفایت پاسخ ارائه‌شده در رویه‌های عدالت فراهم می‌سازد. بدین صورت که اگر شرکت‌کنندگان رویه، تنها به دنبال واکنش سطحی به جرم بوده و با بی‌توجهی به بسترها و عوامل ساختاری مؤثر بر آن، گامی برای تحول این ساختارها برندارند، تنها یک پاسخ تأییدی به جرم داده که سطح مشکل را مورد توجه قرار می‌دهد و ریشه‌های عمیق آن را نادیده می‌گیرد.^{۳۲} در نتیجه هر روزه افراد جدیدی به جرگه بزه‌کاران و بزه‌دیدگان خواهند پیوست و چنین جامعه‌ای در حل معضل جرم موفق نخواهد بود؛ اما یک پاسخ تحولی به جرم به حل ریشه‌ای مشکل می‌پردازد و مستلزم دگرگون‌سازی شرایطی است که ارتکاب جرم را ممکن ساخته است. چنین پاسخی است که زمینه ریشه‌کن‌سازی جرم و برقراری صلح و عدالت را فراهم خواهد کرد. بر این اساس عدالت تحولی تلاش می‌کند با تکیه بر ظرفیت گفتگوهای انتقادی و گسترش شبکه‌های ارتباطی در رویه‌های ترمیمی، جوامع محلی را در مسیر دگرگون‌سازی شرایط جرم‌زا مسئول و متحد نماید.

۲۸. بر اساس این نظریه بی‌عدالتی‌ها به سه دسته فرهنگی - نمادین (مانند تحمیل یک هویت نژادی به گروه فاقد آن هویت)، اجتماعی - اقتصادی (مانند استثمار یا بهره‌کشی اقتصادی و به حاشیه رانده‌شدگی از نظام مزایای اقتصادی) و سیاسی (مانند محرومیت برخی گروه‌ها از مشارکت در تصمیم‌گیری‌های خرد و کلان که احساس عدم تعلق اجتماعی را در پی خواهد داشت) تقسیم می‌شوند که به ترتیب ریشه در شناسایی خطا (Misrecognition)، توزیع غیرعادلانه (Maldistribution) و بازنمایی خطا/بازنمایی (Misrepresentation) دارد. در نتیجه پاسخ مناسب به هر یک از این بی‌عدالتی‌ها به ترتیب، بازشناسی (Recognition)، بازتوزیع (Redistribution) و بازنمایی (Representation) است؛ اما هر یک از این پاسخ‌ها می‌تواند به دو شکل تأییدی یا تحولی داده شود. نک:

Woolford and Nelund, Op. Cit. 200.

و نکته حائز اهمیت آن است که صرفاً یک پاسخ تحولی (و نه تأییدی) به بی‌عدالتی‌ها (از جمله جرایم) است که منجر به برقراری واقعی عدالت خواهد شد.

29. Nancy Fraser

30. Affirmative

31. Transformative

32. Woolford and Nelund, Op. Cit. 204.

برای مثال در رسیدگی ترمیمی به یک توهین نژادپرستانه به‌عنوان یک تعارض فرهنگی - نمادین، اگر پاسخ فقط بر مسئولیت‌پذیری مرتکب، جبران آسیب‌ها و اصلاح روابط بین‌فردی متمرکز شده و ریشه‌های ساختاری تبعیض نژادی مورد واکاوی قرار نگیرد، یک پاسخ یا «ترمیم تأییدی» صورت گرفته است که قادر به حل ریشه‌ای مشکل نخواهد بود. در مقابل، یک پاسخ تحولی با واکاوی ریشه‌های این بی‌عدالتی فرهنگی، سعی در به چالش کشیدن ساختارهای سلطه فرهنگی دارد و مستلزم آن است در جلسه ترمیمی، اقداماتی بیش از صرف مسئولیت‌پذیر کردن مرتکب صورت گیرد. بدین معنا که شرکت‌کنندگان رویه باید به تأمل و گفتگوی انتقادی پیرامون طبقه‌بندی‌های نژادی در سطح جامعه ترغیب شده و گفتگوهای گسترده‌تری پیرامون این موضوع صورت گیرد. این گفتگوها در کنار تقویت شبکه‌های ارتباطی و سازمان‌دهی جوامع به‌حاشیه‌رانده‌شده نژادی زمینه دگرگون‌سازی نظام‌های ارزش‌گذاری نژادی در سطح جامعه را فراهم خواهد کرد.^{۳۳}

همچنین گاه بی‌عدالتی‌های جزایی از جهات مختلف دارای ماهیت یا پیامدهای اجتماعی - اقتصادی هستند. برای مثال ارتکاب برخی جرایم، بزه‌دیده را دچار محرومیت مادی می‌کند یا به‌حاشیه‌رانده‌شدگی از نظام مزایای اقتصادی، خود از مهم‌ترین عوامل ارتکاب جرم است. یک واکنش تحولی در این شرایط مستلزم اقداماتی بیش از صرف بازتوزیع پول یا خدمات از مرتکب به بزه‌دیده است؛ یعنی باید شرایط و ساختارهایی را که ارتکاب بزه را ممکن ساخته، به چالش بکشد. بدین ترتیب یک رویه تحولی، پس از توافق بزه‌دیده و بزه‌کار بر سر جبران خسارت به پایان نمی‌رسد؛ بلکه افزون بر آن، مستلزم بسیج جامعه محلی برای مقابله با الگوهای ساختاری خشونت اقتصادی در قالب جنبش‌های ضد فقر، جنبش‌های عدالت اجتماعی و ... است؛ اما اگر پاسخ به این نوع بی‌عدالتی، تنها در قالب بازتوزیع سطحی بخشی از منابع اقتصادی بوده و دگرگون‌سازی ساختارهای ناعادلانه اقتصادی را ممکن نسازد، تنها واکنشی

۳۳. البته به‌ندرت، اختلافات صرفاً فرهنگی وجود دارد. ساختارهای سلطه فرهنگی، غالباً نظام‌های محرومیت از منابع اقتصادی را ایجاد و تقویت می‌کنند. به‌عنوان مثال، در مورد نژادپرستی علیه بومیان کانادایی و آمریکایی، کم‌ارزش دانستن فرهنگ بومی، صرفاً به‌منظور فروکاستن جایگاه انسانی غیرسفیدان و انکار برابری آنها با دیگر انسان‌ها بود. بلکه بخشی از برنامه استعمار و سلب مالکیت بومیان از مناطق تحت تملک آنها بود. در واقع، استعمارگران از همان ابتدای برنامه استعمار، ارزش انسانی گروه‌های بومی را نفی کردند تا سرپرستی بومیان بر زمین‌هایشان را نادیده گرفته و به‌جای آنها، در آن مناطق ساکن شوند؛ بنابراین اختلافات فرهنگی، ممکن است ریشه‌ها یا پیامدهای اقتصادی، سیاسی و ... نیز داشته باشد. در نتیجه در پاسخ‌دهی، عمدتاً صرف بازشناسی فرهنگی - نمادین - حتی اگر تحولی باشد - نیز به‌تنهایی برای جبران بی‌عدالتی کافی نیست. نک:

Woolford and Nelund, Op. Cit. 202.

تأییدی به جرم است که قادر به رفع گسترده و ریشه‌ای بی‌عدالتی اقتصادی - اجتماعی نخواهد بود.^{۳۴} افزون بر بی‌عدالتی‌های فرهنگی - نمادین و اجتماعی - اقتصادی، گاه بی‌عدالتی‌ها دارای ماهیت سیاسی است که پاسخ به آن مستلزم بازنمایی و بازگرداندن قدرت به افراد و گروه‌های محروم از آن است؛ اما اگر این بازنمایی و شرکت دادن افراد در فرایندهای تصمیم‌گیری به نحوی انجام شود که تنها با اعطای قدرتی ظاهری، آنان را قادر به دگرگون‌سازی ساختارهای سیاسی گسترده‌تر نکند، یک بازنمایی تأییدی و ناکافی صورت گرفته است. نمونه بازنمایی تأییدی در فرایندهای عدالت، استفاده از «اظهارات بزه‌دیده درباره تأثیر جرم»^{۳۵} است که بزه‌دیدگان را فقط قادر به ارائه نظر مشورتی کرده و به معنای مشارکت واقعی بزه‌دیده در روند تصمیم‌گیری عدالتی نیست؛ بلکه تنها راهکاری تأییدی در جهت تقویت مشروعیت نظام عدالت کیفری است و بزه‌دیدگان را قادر به ایجاد دگرگونی در این نظام نمی‌کند. در مقابل، یک رویکرد تحولی، سعی در نقد و مقابله با سیستم‌هایی دارد که به‌طور کلی مانع مشارکت برخی افراد و گروه‌ها در فرایندهای تصمیم‌گیری می‌شود. از این حیث مثلاً عدالت ترمیمی نسبت به عدالت کیفری، رویکرد تحولی‌تری دارد؛ زیرا امکان مشارکت فعال قربانیان، بزه‌کاران و اعضای جامعه محلی را در تصمیم‌گیری‌های عدالتی فراهم می‌سازد؛ اما باز هم رویکرد ترمیمی، برای ایجاد دگرگونی در نظام عدالت کافی نیست. بلکه نیاز به بازآفرینی عدالت ترمیمی در قالب عدالت تحولی است تا رویه‌های عدالت، قادر به خلق تحول بیشتری بوده و در جهت تقویت اشکال گسترده‌تری از مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری‌های حقوقی و سیاسی تلاش کنند.^{۳۶}

برای مثال برنامه‌های عدالت تحولی که توسط بومیان کانادایی اجرا می‌شود، برای به رسمیت شناختن حق بومیان بر تعیین سرنوشت، به دولت کانادا فشار آورده تا بازنمایی گسترده‌تری برای این جوامع در تصمیم‌گیری‌های عمومی حاصل شود؛ زیرا بازنمایی تحولی در این شرایط، مستلزم تلاش برای دستیابی این جوامع به مشارکت بیشتر در امور سیاسی و حقوقی مربوط به خود است تا قدرت کافی برای حل بسیاری از معضلات و بی‌عدالتی‌هایی (مانند اعتیاد، خشونت و ...) که عمدتاً نیز میراث مدارس اجباری شبانه‌روزی و استعمار است، در اختیار آنان قرار گیرد. در حالی که شیوه‌های عدالت ترمیمی مثل حلقه‌های تعیین مجازات، تنها نوعی بازنمایی تأییدی را برای این بومیان فراهم کرده است.^{۳۷}

در نتیجه کارکرد عدالت تحولی با تلفیق دیدگاه‌های متنوع فلسفی - اجتماعی هابرماس، بن‌حبيب،

34. Ibid. 202-203.

35. Victim Impact Statement

36. Ibid. 203.

37. Woolford and Nelund, Op. Cit. 203.

دریاد، فریزر و دیگران، در خلق یک عدالت جامعه‌محولی محور نوین است که با استقلال از نظام عدالت کیفری (به‌عنوان مهم‌ترین ساختار سلطه)، ارزیابی مرزهای «عدالت» را به ارزش‌های این نظام و مفهوم‌سازی‌های هژمونیک آن از بزه، بزه‌دیده، بزه‌کار و ... محدود نساخته و برقراری عدالت را در جریان گفتگوهای آزادانه، دموکراتیک و انتقادی جوامع محلی، با در نظر گرفتن تجربه و نیازهای خاص یکایک افراد و گروه‌های به‌حاشیه‌رانده‌شده و از طریق دگرگون‌سازی‌های ساختاری ممکن می‌داند. بدین ترتیب عدالت تحولی خالق نوعی هم‌بستگی و جمع‌گرایی موضوع بحث دورکیم است که فاقد هرگونه عنصر سلطه و کنترل‌گری بوده و ارزش‌های مبتنی بر کرامت انسانی، برابری، آزادی و حقوق بشر را ترویج می‌نماید.

۲- مبانی حقوقی و خاستگاه جرم‌شناختی

در راستای تحلیل مبانی نظری عدالت تحولی در این قسمت ابتدا به بررسی حق‌های موجهه عدالت تحولی (طی دو عنوان حق مرتکبان و حق بزه‌دیدگان در پرتوی عدالت تحولی) و سپس به خاستگاه جرم‌شناختی آن که شامل برخی نظریات حوزه جرم‌شناسی انتقادی است، پرداخته می‌شود.

۲-۱- مبانی حقوقی

جهت تحلیل مبانی حقوقی عدالت تحولی، ابتدا حق بر دادرسی منصفانه (شامل حق بر مجازات نشدن و حق بر رسیدگی در مدت معقول) به‌عنوان حق مرتکبان در پرتوی عدالت تحولی و سپس حق بر دادخواهی، ترمیم و دستیابی به صلح به‌عنوان حق‌های بزه‌دیدگان در پرتوی عدالت تحولی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۱-۱- حق مرتکبان در پرتوی عدالت تحولی

حقوق مرتکبان در جریان دادرسی در قالب اصول و تضمیناتی (مانند اصل براءت، حق سکوت و ...) ذیل عنوان حق بر دادرسی منصفانه^{۳۸} به رسمیت شناخته می‌شود که از میان آنها، حق بر مجازات نشدن و حق بر دادرسی در مدت معقول، مبنای مناسبی جهت توجیه حقوقی عدالت تحولی فراهم می‌آورد؛ زیرا این عدالت، از یک سو با رویکردی ضد مجازات و تکیه بر ظرفیت جوامع محلی در توسل به روش‌های

۳۸. این حق در اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای متعددی مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸)، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶)، کنوانسیون اروپایی حقوق بشر (۱۹۵۰) و اعلامیه اسلامی حقوق بشر (۱۳۶۹) به رسمیت شناخته شده است.

خلاقانه غیرکیفری، گفتگومحور، کرامت‌مدار و آزادی‌بخش به بی‌عدالتی‌ها پاسخ می‌دهد. در نتیجه ریشه در حق بر مجازات نشدن به‌عنوان یکی از حق‌های بشری دارد و زمینه تجلی مهم‌ترین اثر این حق یعنی تقدم پاسخ‌های غیرکیفری بر کیفری را فراهم می‌سازد. از طرف دیگر هم‌سو با راهبردهای عقب‌نشینی کیفری، امکان قضا‌زدایی و تسریع رسیدگی را فراهم می‌کند؛ زیرا بر اساس این رویکرد، اختلافات مربوط به هر جامعه محلی، در همان جامعه و توسط اعضاء آن، حل‌وفصل می‌گردد و در نتیجه زمینه اجرای مطلوب‌تر حق بر رسیدگی سریع فراهم خواهد شد.

۲-۱-۲- حق بزه‌دیدگان در پرتوی عدالت تحولی

حق بر دادخواهی، حل‌وفصل اختلاف، ترمیم و دستیابی به صلح از جمله مهم‌ترین حقوق بزه‌دیدگان است که مبنای رویکرد تحولی به عدالت است؛ زیرا از یک سو تضمین حق دادخواهی (به‌عنوان ضامن سایر حقوق و آزادی‌های فردی و اجتماعی) منوط به شناسایی و تضمین دسترسی به سازکارهای غیررسمی و جامعه‌ی عدالت است؛ در واقع اعمال حق دادخواهی با مراجعه به نظام عدالت رسمی نه‌تنها در مواردی مانند سوءاستفاده از قدرت، نقض حقوق بشر، آسیب‌های جرم‌انگاری نشده، خشونت‌های ساختاری و ... با چالش‌هایی مواجه است؛ بلکه در سایر موارد نیز این نظام نمی‌تواند تجربه کاملاً مطلوبی را برای بسیاری از بزه‌دیدگان فراهم کند.^{۳۹} از جمله دلایل این امر می‌توان به عدم امکان مشارکت فعال در فرایندهای رسمی، درک غیرسزاگرایانه برخی بزه‌دیدگان از مفهوم عدالت و وجود تبعیض‌های ساختاری در این نظام (به‌ویژه با توجه به آنکه این عدم رضایت عمدتاً از سوی گروه‌های به‌حاشیه‌رانده‌شده ابراز می‌شود^{۴۰}) اشاره کرد. بر این اساس، امکان دسترسی به سازکارهای غیررسمی و جامعه‌ی عدالت، ضرورتی در جهت تأمین حق دادخواهی است که در اسنادی مانند اعلامیه اصول بنیادی عدالت برای

۳۹. برای مثال طبق پژوهشی در سال ۲۰۱۹ در نیوزلند ۶۳ درصد از بزه‌دیدگان، تجربه خود از نظام عدالت کیفری رسمی را نامطلوب یا بسیار نامطلوب توصیف کرده‌اند. مهم‌ترین علل این مسئله نیز بزه‌دیده‌محور نبودن نظام عدالت کیفری، وجود تبعیض‌های نژادی علیه بومیان مائوری و عدم تأمین امنیت فیزیکی، روانی و ... برای بزه‌دیدگان اعلام شده است. نک: Kim McGregor, Strengthening the Criminal Justice System for Victims (Survey Report) (New Zealand: Chief Victims Advisor to Government, 2019), 6-21.

۴۰. برای مثال طبق تحقیقات انجام‌شده، بومیان کانادایی و آمریکایی یا مائوری‌ها در نیوزیلند بیشترین بی‌عدالتی را در نظام عدالت کیفری رسمی تجربه کرده‌اند. نک:

Ibid. 8-9.

یا برخی گزارش‌ها حاکی از رفتار تبعیض‌آمیز نظام عدالت کیفری ایران علیه اقلیت‌های قومی و مذهبی است. برای مثال نک: جاوید رحمان، وضعیت حقوق بشر در جمهوری اسلامی ایران (شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد، ۲۰۱۹)،

۱۷-۱۰.

بزه‌دیدگان سوءاستفاده از قدرت (۱۹۸۵) نیز مورد اشاره قرار گرفته است. در نتیجه عدالت تحولی به‌عنوان یک سازکار غیردولتی دادرسی، امکان تأمین هر چه کامل‌تر حق بر دادخواهی را فراهم می‌آورد. همچنین از آنجا که این عدالت با دعوت جوامع محلی به تأمل و گفتگو پیرامون فرهنگ خشونت، زمینه جایگزینی آن را با فرهنگ صلح (یا فرهنگ احترام به حقوق بنیادین بشر) فراهم آورده و هم‌زمان برای برقراری عدالت فردی و جمعی و دگرگون‌سازی کلیه ساختارهای نابرابر تلاش می‌کند، مبتنی بر حق بر صلح بوده و زمینه دستیابی افراد و جوامع بزه‌دیده به صلح مثبت و پایدار^{۴۱} را فراهم خواهد کرد. در نتیجه، امروزه نه‌تنها تضمین حق دادخواهی، بلکه تأمین حق بر صلح نیز منوط بر به رسمیت شناختن حق بر عدالت تحولی است.

۲-۲- خاستگاه جرم‌شناختی

مهم‌ترین ریشه‌های جرم‌شناختی عدالت تحولی شامل الغاگرایی کیفی، جرم‌شناسی صلح‌طلب، پست‌مدرن و برجسب‌زنی است که تمامی این نحله‌های فکری، با اعتقاد به تعاریف ناعادلانه جرم و ضرورت شناسایی علل ساختاری آن به ایجاد تغییرات اساسی، ساختاری و زیربنایی به‌ویژه در خود نظام عدالت کیفی قائل‌اند. در این راستا عدالت تحولی به‌عنوان مهم‌ترین جلوه عدالت خصوصی و جایگزین، برخاسته از این گرایش‌های فکری است و راهبرد عملی مناسبی برای اجرای آنها فراهم می‌آورد.

۲-۲-۱- الغاگرایی کیفی

عدالت تحولی هم‌سو با آموزه الغاگرایی، نظام عدالت کیفی را تقویت‌کننده روابط و ساختارهای سلطه و مشروعیت‌دهنده به کنترل‌گری، سرکوب و نابرابری می‌داند که خشونت و تبعیض‌های ساختاری مرتبط با نژاد، طبقه، سن، دین، فرهنگ و ... را بازتولید می‌کند. در این راستا این عدالت به دنبال جایگزینی سیاست کیفی با سیاست اجتماعی و واکنش‌های تنبیهی - انضباطی دولتی با پاسخ‌های صلح‌آمیز جامعه محلی محور است که امکان شکستن چرخه‌های نسلی خشونت و دگرگون‌سازی کلیه روابط مبتنی بر سلطه و سرکوب را فراهم سازد. در نتیجه رویکرد تحولی به عدالت، دیدگاهی الغاگر است که البته در عین اعتقاد به ضرورت دگرگون‌سازی نظام عدالت کیفی، جوامع را متعهد به بهبود شرایط فعلی این

۴۱. با وجود رویکردهای متنوع در شناسایی مفهوم صلح، امروزه مفهوم صلح مثبت و پایدار توجه اغلب پژوهشگران این حوزه را جلب نموده است که بر اساس آن، صلح دارای مفهومی جامع و چندبعدی است که نه برابر با عدم جنگ و نزاع، بلکه افزون بر آن، متضمن ارتقای عدالت اجتماعی - اقتصادی، تأمین حقوق و آزادی‌های بنیادین بشر و رفع تبعیض‌ها بوده که استقرار آن مستلزم ایجاد تحولات ساختاری است.

نظام نیز می‌داند و برنامه دگرگون‌سازی نظام عدالت را از برنامه اصلاح و بهبود آن، جدا نمی‌داند.^{۴۲}

۲-۲-۲- جرم‌شناسی صلح طلب

عدالت تحولی مبتنی بر جرم‌شناسی صلح طلب و به‌عنوان عدالت جایگزین سلطه عدالت کیفری، راهبرد عملی مناسبی را جهت تحقق بخشی به آموزه‌های این جرم‌شناسی فراهم کرده است؛ زیرا از یک سو بر علت‌شناسی ساختاری کلیه آسیب‌های اجتماعی، رنج‌ها و تبعیض‌ها (به‌جای تمرکز بر جرم) و تلاش جوامع محلی در ایجاد دگرگونی‌های ساختاری تأکید دارد. از سوی دیگر واکنش‌های کیفری به جرم را تحمیل رنجی تبعیض‌آمیز و سرکوب‌گرانه در برابر بزهکاری می‌داند که اغلب نیز نتیجه‌ای جز بازتولید روابط سلطه نخواهد داشت. در نتیجه این رویکرد تنها پاسخ‌های عاری از خشونت از سوی جوامع محلی را که به ترویج عشق، همدلی، اتحاد و برابری بیانجامد، قادر به ریشه‌کن‌سازی جرم و پایان‌دهنده به رنج‌ها و تبعیض‌ها می‌داند.

۳-۲-۲- جرم‌شناسی پست‌مدرن

عدالت تحولی از یک سو با تأکید بر عوامل ساختاری و گفتمانی مؤثر بر بزهکاری و دگرگون‌سازی آنها و از سوی دیگر با قائل شدن به معنای نسبی و تغییرپذیر برای پدیده‌هایی مانند جرم، عدالت و ... ریشه در تفکرات جرم‌شناسی پست‌مدرن دارد. از این نظر نخست علت‌شناسی جرم را با رویکردی خطی، تک‌علتی و ساده‌انگارانه دنبال نکرده و با درک نظام پیچیده روابط اجتماعی، علت را به یک مشکل

---

۴۲. در جنبش الغاگرایی، همواره رابطه میان الغا و اصلاح مورد بحث و اختلاف پژوهشگران واقع و در این باره طیف متنوعی از نظرات ابراز شده است. از نگرشی که معتقد است در شرایط کنونی باید صرفاً بر اصلاح نظام عدالت موجود تمرکز و الغای آن را در بلندمدت و پس از فراهم شدن شرایط دنبال کرد تا دیدگاهی که هر نوع تلاشی برای اصلاح وضع موجود را کمک به تقویت ساختارهای سلطه و برخلاف اصول جنبش الغاگرایی می‌داند. نک:

Liat Ben-Moshe, "The Tension between Abolition and Reform", in the *End of Prisons: Reflections from the Decarceration Movement*, ed. Mechthild E. Nagel and Anthony J. Nocella II. (Amsterdam: Rodopi, 2013), 86-88.

اما عمده برنامه‌های عدالت تحولی که در کشورهایی مانند کانادا، ایالات متحده آمریکا و ... اجرا می‌شوند، عملاً در عین اینکه الغاگرایی بوده و مجریان آن مقابله با هرگونه اعمال مجازات، کنترل و سلطه از سوی نظام عدالت کیفری را هدف خود می‌دانند، با ابداع برنامه‌هایی مانند باغدردمانی در زندان‌ها و ... برای تغییر و انسانی‌تر کردن فضای زندان‌ها، معماری

دادگاه‌ها و به‌طور کلی اصلاح نظام عدالت کیفری نیز تلاش می‌کنند. برای اطلاعات بیشتر نک:

Miyuki Arimoto & Melissa Buis Michaux, "Community Partnership through Transformative Justice: The Healing Garden Project at the Oregon State Penitentiary", in *Higher Education Accessibility Behind and Beyond Prison Walls*, ed. Dani V. McMay & Rebekah D. Kimble (Pennsylvania, USA: IGI Global, 2020), 281-301.

زیستی، روانی، اجتماعی و ... تقلیل نمی‌دهد. بلکه با فهم سیستم به‌عنوان یک کل، علت جرم را در کلیت ساختارها و سیستم‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و ... تبعیض‌آمیز و سلطه‌گر جستجو کرده^{۴۳} و با ارائه راهبردهایی عملی، سوژه‌های انسانی را فعالانه، قادر به بازآفرینی و ایجاد تغییر در جهان خود می‌کند. دوم خود مفهوم جرم، عدالت، بزه‌دیده و ... را به‌مثابه برساخته‌های اجتماع، دارای مرزهایی ساختگی و اغلب استمراربخش ساختارهای سلطه می‌داند که باید نحوه ساخت آنها را پیوسته مورد واکاوی، گفتگوهای انتقادی و بازبینی قرار داد تا زمینه آزادی از این ساختارها فراهم شود.

۲-۲-۴ - جرم‌شناسی برچسب‌زنی

رویکرد تحولی به عدالت بر اساس آموزه‌های جرم‌شناسی برچسب‌زنی، علاوه بر مخالفت با سزادهی از سوی نظام عدالت کیفری (به‌ویژه مجازات حبس)، به‌طور کلی برچسب و ساخت اجتماعی - سیاسی بزهکار را زیر سؤال می‌برد؛ زیرا گرچه ممکن است بسیاری از عموم مردم، بزهکاران را به‌عنوان دیگری خطرناکی تلقی کنند که باید مسئولیت انتخاب‌های نادرست خود را بپذیرند و در نتیجه از سیاست‌های سخت‌گیرانه‌تری که منبع آسیب - یعنی مجرم - را از سطح جامعه دور کند، حمایت نمایند، اما در واقع پاسخ جامعه به بزهکاران متناقض است. بسیاری از مردم به دلیل ترس از جرم (که به‌طور مداوم توسط سیاستمداران و رسانه‌ها تقویت می‌شود) از سیاست‌های سخت‌گیرانه‌تر (مانند سیاست‌های حبس‌زا) استقبال می‌کنند. در حالی که کیفردهی به‌ویژه مجازات حبس، به‌ندرت موجب اصلاح بزهکاران شده است. بلکه بزهکاران پس از حبس، با تماس‌های مجرمانه بیشتر و فرصت‌های کمتری برای به دست آوردن شغل، درآمد کافی و روابط مثبت، دوباره در جامعه رها می‌شوند. بدین ترتیب، نظام کیفردهی که مدعی تأمین امنیت جامعه است، اغلب این امنیت را کاهش می‌دهد؛ زیرا با برچسب مجرم، به افراد هویت مجرمانه می‌دهد و این هویت مجرمانه، بزهکار را به سبک زندگی غیرقانونی متعهد خواهد کرد. اما این موضوع زمانی چالش‌برانگیزتر خواهد شد که خود روند جرم‌انگاری و به‌طور کلی ساخت اجتماعی - سیاسی بزهکار زیر سؤال رود؛ همان‌طور که جرم‌شناسان انتقادی اشاره می‌کنند قدرت جرم‌انگاری در سطح جامعه به‌طور برابر توزیع نشده و در نتیجه قوانین کیفری انعکاس طبیعی باورهای مشترک اعضای جامعه نیست؛ بلکه مخلوق سیاسی بازیگران قدرتمند است.^{۴۴} در نتیجه نظام عدالت

۴۳. حسین گلدوزیان، «بازخوانی فلسفی - جامعه‌شناختی از سوژه انسانی در جرم‌شناسی با تأکید بر نظریه تلفیقی جرم‌شناسی پست‌مدرن»، آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۶، ۱۷ (۱۳۹۸)، ۲۹۴، ۳۰۰.

44. Woolford and Nelund, Op. Cit. 132-135.

البته این مسئله به معنای عدم موافقت عموم مردم با بسیاری از قوانین نیست؛ زیرا افراد در روند جامعه‌پذیری، احترام به

کیفری نیز بازوی قهرآمیز این بازیگران جهت ادغام افراد در نظم هنجاری برساخته خود است که البته این هدف گاه با توسل به ابزارهای انضباطی (مانند سازکارهای ارفاقی، عدالت ترمیمی و ...) دنبال می‌شود. عدالت تحولی در ضدیت با این رویکرد و با اتصال بزهدکاری به ریشه‌های ساختاری آن، ساخت سیاسی- اجتماعی بزهدکار را زیر سؤال برده و نه به‌عنوان یک فناوری انضباطی جهت جامعه‌پذیرکردن افراد دارای برچسب بزهدکار، بلکه به‌عنوان شیوه‌ای گفتگومحور، انتقادی و صلح‌آمیز جهت رفع ریشه‌های ساختاری جرم و سایر اشکال بی‌عدالتی عمل می‌کند.

۳- جلوه‌های عملی عدالت تحولی

عدالت تحولی در عمل، اغلب متشکل از رویه‌های ترمیمی تحولی است که توسط جوامع محلی و بدون وابستگی به نظام عدالت کیفری اجرا می‌شود. اغلب این برنامه‌ها شامل سه حوزه اصلی ذیل اند:

۱- حمایت از بازماندگان و مرتکبان: شامل تلاش برای برآورده کردن نیازهای جسمی، روانی، امنیتی و ... عضو آسیب‌دیده جامعه محلی به‌منظور تعادل بخشی مجدد به ابعاد مختلف جسمی، روانی و ... وی، همچنین تلاش برای مسئولیت‌پذیری مرتکب که شامل پذیرش رفتار، پاسخگویی، متوقف نمودن رفتار و تغییرات نگرشی و رفتاری است.

۲- ایجاد ظرفیت و مهارت‌های لازم در اعضای جامعه محلی برای حمایت از بازماندگان و مرتکبان و همچنین پذیرش مسئولیت نسبت به اعمال آسیب‌رسان خود.

۳- پرورش مهارت‌هایی در اعضای جامعه جهت جلوگیری از وقوع خشونت یا مداخله مسالمت‌آمیز در حین وقوع آن، در کنار آغاز گفتگوهای گسترده در سطح جامعه جهت به چالش کشیدن و تغییر هنجارها و نگرش‌های نابرابر و همچنین تشکیل جنبش، کمپین و ... برای مقابله با نظام عدالت کیفری و سایر نظام‌های سلطه و سرکوب.^{۴۵}

ارزش‌های غالب جامعه را می‌آموزند. بلکه بدین معنی است که قانون‌گذاری، تحت تأثیر ارزش‌های گروه‌های مسلط قرار دارد و این ارزش‌ها، چنان متداول می‌شوند که تبدیل به عقل سلیم شده و غیرقابل تردید به نظر می‌رسند؛ بنابراین انعکاس منافع گروه‌های مسلط در قالب قوانین، لزوماً به این معنا نیست که این گروه‌ها، برای تصویب قوانینی به نفع خود تباری می‌کنند، بلکه یعنی اغلب قوانین، بر اساس جهان‌بینی متعلق به این گروه‌ها (که تبدیل به جهان‌بینی مسلط در سطح جامعه شده است) تدوین می‌شوند. نک: سهیلا صادقی فسایی و ستار پروین، «جرم: برساخته ذهنیت، گفتمان و قدرت»، پژوهش حقوق عمومی، ۱۳، ۳۳ (۱۳۹۰)، ۲۱۳، ۲۱۹، ۲۳۱.

Ibid. 134-135.

45. Mia Mingus, "Transformative Justice: A Brief Description", 2018, Available at <https://transformharm.org/transformative-justice-a-brief-description> (last visited: 2021/9/7)

در عمل معروف‌ترین مثال‌های عدالت تحولی را می‌توان در جنبش‌های ضدخشونت فمینیستی^{۴۶} مشاهده کرد. فمینیسم جریان اصلی تنها بر جنسیت و دگرگون‌سازی سلطه پدرسالاری تمرکز کرد و دیگر اشکال نابرابری و سلطه (مانند نژادپرستی و ...) را نادیده گرفت. در نتیجه این نگاه تک‌بعدی این جریان، برای جرم‌انگاری خشونت علیه زنان تلاش بسیاری کرد؛ اما به تدریج متوجه اعتماد بیش از حد خود به نظام عدالت کیفری شد.^{۴۷} بر این اساس، در ادامه فمینیست‌های ضدخشونت، به جستجوی شیوه‌های جایگزین عدالت پرداختند؛ اما به تدریج عدالت ترمیمی را نیز گزینه مناسبی نیافتند؛^{۴۸} زیرا عدالت ترمیمی به‌ویژه با توجه به چالش‌های عملی خود، قادر به دگرگون‌سازی‌های ساختاری نبوده است. در نتیجه به تدریج رویه‌های تحولی برای رسیدگی به خشونت‌های مبتنی بر جنسیت شکل گرفت. جنبش‌هایی مانند «فیلی به پا می‌خیزد»^{۴۹} و «برخیزید!»^{۵۰} از معروف‌ترین مثال‌ها در این زمینه هستند. البته موارد عملی استفاده از عدالت تحولی به خشونت‌های مبتنی بر جنسیت محدود نمی‌شود، اما از آنجا که نقش سلطه‌های ساختاری در وقوع برخی بی‌عدالتی‌ها (مانند خشونت علیه زنان، خشونت‌های ناشی از نفرت، خشونت علیه کودکان و ...) آشکارتر است، تاکنون رویه‌های تحولی اغلب در رسیدگی به این موارد تشکیل شده‌اند. در ادامه پنج مورد از این جنبش‌ها در قالب جلوه‌های جنسیت‌مدارانه و سن‌مدارانه عدالت تحولی مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

۳-۱- جلوه‌های جنسیت‌مدارانه

مشهورترین جنبش‌های جنسیت‌مدارانه عدالت تحولی که رسیدگی به موارد خشونت علیه زنان را به‌عنوان مأموریت خود تعریف کرده‌اند، شامل «برخیزید! زنان رنگین‌پوست علیه خشونت»، «مداخلات خلاقانه»^{۵۱} و «فیلی به پا می‌خیزد» است که در ادامه معرفی می‌شود.

۳-۱-۱- برخیزید! زنان رنگین‌پوست علیه خشونت

در سال ۲۰۰۰ میلادی زمانی که بسیاری از آنها بازماندگان خشونت‌های خانوادگی و جنسی بوده یا در مراکز مشاوره، خانه‌های امن و سایر برنامه‌های حمایتی از زنان آسیب‌دیده، فعالیت می‌کردند، کنفرانسی

46. Feminist Anti-Violence Movements

47. Woolford and Nelund, Op. Cit. 207.

48. Mimi Kim, "Transformative justice and restorative justice: Gender-based violence and alternative visions of justice in the United States", *International Review of Victimology*, 27, 2(2020), 9.

49. Philly Stand Up

50. INCITE!

51. Creative Interventions

موسوم به رنگ خشونت^{۵۲} برگزار کرده و «برخیزید!» را پایه‌گذاری کردند. «برخیزید!»، شبکه‌ای از فعالان زن، ترنس و ناهمنوای جنسیتی رنگین‌پوست است که برای پایان دادن به خشونت‌های دولتی و بین‌فردی به سازمان‌دهی جوامع محلی می‌پردازند.

این مجموعه با محور قرار دادن نیازها و تجربیات زنان رنگین‌پوست، پاسخ‌دهی هم‌زمان به خشونت‌های درهم‌تنیده جنسیت‌محور و دولتی را دنبال نموده و با دگرگون‌سازی ساختارهای نابرابر، برای پیشگیری از این آسیب‌ها نیز تلاش می‌کند؛ بنابراین «برخیزید!» یک جنبش اجتماعی با دیدی جایگزین نسبت به عدالت است که مبتنی بر آموزه‌های فمینیسم ضدحسب یا الغاگرا^{۵۳}، برای رهایی از خشونت‌های به‌هم‌پیوسته بین‌فردی و دولتی، در پی الغای نظام عدالت کیفری و به‌طور کلی هر نوع عدالت متکی بر دولت است. در مجموعه‌ای که این جنبش برای توصیف راهبردهای خود منتشر کرده، بیان شده است:

به ما آموزش داده شده که برای پاسخ‌دهی به خشونت، با پلیس تماس گرفته و به نظام عدالت کیفری تکیه کنیم؛ اما هنگامی که پلیس، زندان و نظام عدالت کیفری به‌جای افزایش امنیت ما، به اعمال خشونت یا تسهیل و تشدید آن علیه ما می‌پردازد، چه باید کرد؟ راهبرد ما «مسئولیت‌پذیری جامعه محلی»^{۵۴} است. مسئولیت‌پذیری جامعه محلی، هر نوع راهبرد برای پاسخ‌دهی به خشونت، سوءاستفاده و آسیب است که امنیت، عدالت، ترمیم و التیام را بدون تکیه بر نظام‌های دولتی (از جمله زندان‌ها، کانون‌های اصلاح و تربیت و ...) تأمین کند؛ بنابراین مسئولیت‌پذیری جامعه، مجموعه راهبردهایی مبتنی بر مشارکت جامعه (و نه پلیس/زندان) برای مقابله با خشونت در جوامع است. مسئولیت‌پذیری جامعه، فرایندی است که طی آن یک جامعه - یعنی گروهی از دوستان، اعضای خانواده، محل کار، مجتمع‌های آپارتمانی، محله و غیره - برای انجام اقدامات زیر با یکدیگر همکاری می‌کنند:

- خلق و تأیید ارزش‌ها و روش‌هایی که سلطه و سرکوب را رد و امنیت، حمایت و مسئولیت‌پذیری را تقویت می‌کند.

- ایجاد راهبردهایی پایدار برای پاسخ‌دهی به رفتارهای آسیب‌رسان، مسئولیت‌پذیر کردن افراد و ایجاد تحول در رفتار افراد.

- تعهد به رشد مداوم همه اعضای جامعه محلی، به‌منظور دگرگون‌سازی شرایط سیاسی که سرکوب

52. Color of Violence

53. Anti-Carceral or Abolition Feminism

54. Community Accountability

و خشونت را تقویت می‌کند.

- تأمین امنیت و حمایت از اعضای از جامعه که مورد خشونت قرار گرفته‌اند (همراه با احترام به اختیار و استقلال عمل آنها).^{۵۵}

در ادامه جنبش فوق، برنامه‌هایی مانند «مداخلات خلاقانه» پایه‌گذاری شد که با تدوین و انتشار مجموعه‌های راهنما به‌طور دقیق‌تری به جوامع محلی آموزش می‌دهند که چگونه بدون مراجعه به پلیس و سایر نهادهای دولتی، امنیت خود را تأمین نموده و برای دگرگون‌سازی ساختارهای جرم‌زا تلاش کنند یا به عبارت دیگر مسئولیت‌پذیر شوند.

۳-۱-۲- مداخلات خلاقانه

میمی کیم^{۵۶} پایه‌گذار مجموعه «مداخلات خلاقانه» در ۲۰۰۴ میلادی که سال‌ها برای دسترسی هرچه بهتر بزه‌دیدگان خشونت‌های خانوادگی و جنسی به نظام عدالت کیفری تلاش کرد، به تدریج متوجه چالش‌های این نظام و عدم تمایل بسیاری از بزه‌دیدگان برای مراجعه به آن شد. بدین ترتیب وی این برنامه را تأسیس کرد که با تهیه مجموعه‌هایی راهنما به جوامع محلی و گروه‌های عدالت تحولی آموزش می‌دهد چگونه خشونت را در مراحل اولیه متوقف کنند و به سمت تغییر شرایط و ساختارها حرکت نمایند.^{۵۷} این گروه همچنین برنامه «روایتگری و سازمان‌دهی» را راه‌اندازی کرده که پلتفرمی برای هم‌رسانی تجربیات مردم از مداخلات گفتگو محور و متوقف نمودن خشونت‌های خانوادگی و جنسی است.

۳-۱-۳- فیلی به پا می‌خیزد

«فیلی (یا فیلا دلفیا) به پا می‌خیزد»، نام مجموعه‌ای کوچک در شهر فیلا دلفیا (در ایالات متحده آمریکا) است که بر تسهیل ملاقات‌های رودررو، تأمین نیازهای بازماندگان و مسئولیت‌پذیر کردن مرتکبان خشونت‌های جنسی متمرکز است. این گروه به‌صراحت عدالت ترمیمی را رد کرده و تأکید می‌کند که در روبه‌های خود، نظام‌های گسترده‌تر سرکوب (مانند نژادپرستی، سرمایه‌داری و صنعت زندان^{۵۸}) را که

55. Transformative Justice Practitioners Network, "What are Community Accountability & Transformative Justice?", last visited 2021/9/11, Available at <https://www.transformativejustice.eu/en/what-are-ca-and-tj/>.

56. Mimi Kim

57. Creative Interventions, "Our Beginning", last visited 2021/9/11, Available at <https://www.creative-interventions.org/about-ci/>.

58. Prison-Industrial Complex

ریشه خشونت‌های جنسی است، به چالش می‌کشد؛ در نتیجه تحولی است. این مجموعه همچنین با سایر جنبش‌های اجتماعی فعال در زمینه پایان دادن به خشونت‌های جنسی همکاری کرده و معتقد است عدالت تحولی، فعالیت‌های این سازمان برای پایان دادن به خشونت‌های جنسی را به برنامه‌های سیاسی دیگر (از کنشگری برای عدالت اقتصادی و اجتماعی تا الغای زندان‌ها و ...) مرتبط کرده است. این گروه دوره‌های آموزشی متنوعی را نیز در زمینه عدالت تحولی برگزار می‌کند.^{۵۹}

۲-۳- جلوه‌های سن مدارانه

از مهم‌ترین جلوه‌های سن مدارانه عدالت تحولی که به دگرگون‌سازی و رسیدگی به موارد خشونت علیه کودکان در سطح جامعه می‌پردازند، جنبش‌های «کودکان را نجات دهید»^{۶۰} و «نسل پنج»^{۶۱} است که در ادامه مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

۳-۲-۱- کودکان را نجات دهید

«کودکان را نجات دهید»، جنبشی برای پایان دادن به حبس نوجوانان و خط لوله مدرسه به زندان^{۶۲} است. این سازمان در سال ۲۰۰۹ در ایالت یوتای ایالات متحده آمریکا تأسیس شد. ایده تشکیل این جنبش طی گفتگو میان چهار نوجوان آفریقایی - آمریکایی در بازداشتگاهی در نیویورک شکل گرفت. بدین ترتیب «کودکان را نجات دهید» پایه‌گذاری شد. در حال حاضر این سازمان بر حمایت از همه نوجوانان به‌ویژه نوجوانان غیر سفید، معلول، محروم از نظر اقتصادی و ... که معمولاً بیش از سایرین در معرض کیفردهی و حبس قرار دارند، تأکید دارد و به اجرای عدالت ترمیمی تحولی و برگزاری جنبش‌های اجتماعی در مخالفت با حبس نوجوانان می‌پردازد.

این جنبش، ۱۰ اصل کلی را برای عدالت تحولی برمی‌شمارد:

۱- نظام عدالت کیفری، بزه‌دیده و بزهکار را تفکیک کرده و به درهم‌تنیدگی این دو وضعیت بی‌توجه است.^{۶۳}

59. Philly Stands Up, "Philly Stands Up", last visited 2021/9/11. Available at <http://phillystandsup.wordpress.com>

60. Save the Kids

61. Generation FIVE

62. School-to-Prison Pipeline

۶۳. این اصل به این معناست که عدالت تحولی، با توجه به نقش خشونت‌های ساختاری در ارتکاب جرم، درک ساده و رایج از بزه‌دیده و بزهکار را زیر سؤال برده و با به رسمیت شناختن بزه‌دیدگی بزهکار (بزه‌دیدگی از خشونت‌های ساختاری) و بزهکاری بزه‌دیده (ارتکاب خشونت‌های ساختاری) این دو هویت را در هم تنیده و غیرمجزا می‌داند.

- ۲- عدالت تحولی مبتنی بر الغای زندان است.
  - ۳- عدالت تحولی با پرداختن به بی‌عدالتی‌های اجتماعی - سیاسی نسبت به زنان، رنگین‌پوستان، تراجنسیتی‌ها، فقرا، مهاجران، معلولین و سایر گروه‌های مظلوم و به‌حاشیه‌رانده‌شده، مسائل هویتی را به عرصه عدالت باز می‌گرداند.
  - ۴- عدالت تحولی معتقد است که «جرم» توسط دولت و نه جوامع تعریف می‌شود.
  - ۵- عدالت تحولی معتقد به نهادزدایی^{۶۴} است (یعنی معتقد به توانمندسازی مردم به جای نهادها در روند تصمیم‌گیری‌ها است).
  - ۶- عدالت تحولی ضدخشونت و مجازات است.
  - ۷- عدالت تحولی به میانجیگری، مذاکره و جوامع محلی برای دگرگون‌سازی تعارض‌ها اعتقاد دارد.
  - ۸- عدالت تحولی تعارض و اختلاف را فرصتی برای رشد، پیشرفت و عدالت اجتماعی می‌نگرد.
  - ۹- عدالت تحولی جرم را تعارض و اختلاف می‌داند. در نتیجه ساختارهای اجتماعی و دولت را به‌عنوان بزهکاران بالقوه تلقی می‌کند.
  - ۱۰- عدالت تحولی به دنبال آزادی کامل و پایان دادن به همه نظام‌های سلطه است.^{۶۵}
- بر این اساس، این سازمان، رویه‌های عدالت تحولی خود را مبتنی بر عناصری که در شکل ۱ نمایش داده شده است، برگزار می‌کند.

شکل ۱: عناصر عدالت تحولی در عمل از نگاه جنبش «کودکان را نجات دهید»^{۶۶}

64. Deinstitutionalization

65. Save the Kids, "Defining Transformative Justice", last visited 2021/9/11. Available at <https://savethekidsgroup.org/defining-transformative-justice/>.

66. Save the Kids, "Elements of Transformative Justice in Practice", last modified June 15, 2014.

۳-۲-۲- نسل پنچ

«نسل پنچ» سازمانی مبتنی بر عدالت تحولی در اوکلند کالیفرنیا است. این سازمان هدف خود را پایان دادن به سوءاستفاده جنسی از کودکان در محدوده جامعه محلی خود، طی پنچ نسل اعلام کرده است و به دنبال شیوه‌هایی برای پاسخ‌دهی به سوءاستفاده‌های جنسی است که به‌طور هم‌زمان هنجارها و نظام‌های اجتماعی نابرابر را نیز دگرگون کند. در این راستا این سازمان، تمام اقدامات خود را در چهارچوب عدالت تحولی تعریف کرده و آن را شیوه‌ای رهایی‌بخش برای پایان دادن به اشکال مختلف خشونت می‌داند.

این سازمان، عدالت تحولی را مبتنی بر سه باور اصلی توصیف می‌کند:

- عدالت فردی و آزادی جمعی به یک اندازه مهم، درهم‌تنیده و جدایی‌ناپذیرند. در نتیجه تحقق یکی بدون دیگری ممکن نیست.
- برای دستیابی به عدالت در خشونت‌های بین‌فردی، باید شرایطی که وقوع خشونت را ممکن ساخته است، تغییر یابد؛ بنابراین عدالت تحولی هم یک سیاست آزادی‌بخش و هم شیوه‌ای برای تأمین عدالت است.
- دولت و پاسخ‌های نظام‌مند آن به خشونت (مانند نظام عدالت کیفری)، نه تنها در پیشبرد عدالت فردی و جمعی شکست خورده‌اند؛ بلکه علاوه بر آن مهر تأیید بر چرخه‌های خشونت زده و آنها را تداوم بخشیده‌اند.^{۶۷}

نتیجه‌گیری

درک تحولی از مفهوم عدالت بر مبنای تلفیق دیدگاه‌های فلسفی-اجتماعی هابرماس، بن‌حیب، دریدا، فریزر، دورکیم و دیگران، شکلی از عدالت و دادرسی را خلق می‌کند که به چهارچوب‌های نظام عدالت کیفری و درک هژمونیک آن از معانی بزه، بزه‌دیده، بزه‌کار و ... محدود نیست؛ بلکه برپایی عدالت را از طریق گفتگوهای واسازانه، آزادانه و دموکراتیک جوامع محلی با در نظر گرفتن تجربیات و نیازهای خاص یکایک افراد و گروه‌ها و زمینه‌سازی برای دگرگونی‌های ساختاری ممکن می‌داند. در این راستا عدالت تحولی، به لحاظ حقوقی ریشه در حق دادخواهی، حق دادرسی در مدت معقول، حق بر صلح و حق مجازات نشدن دارد؛ زیرا از یک سو به‌عنوان یک سازکار جایگزین و غیردولتی دادخواهی، به‌ویژه در

Available at <https://savethekidsgroup.org/elements-of-transformative-justice-in-action/>.

67. Sara Kershner et al. *Toward transformative justice: A liberatory approach to child sexual abuse and other forms of intimate and community violence* (San Francisco, CA: Generation FIVE, 2007), 5.

مواردی که عملاً دسترسی به عدالت وجود ندارد، امکان حل و فصل عادلانه اختلاف را فراهم می‌آورد. از سوی دیگر با تأکید بر ظرفیت جوامع محلی، مانع ورود دعاوی به نظام عدالت کیفری شده و در نتیجه زمینه تأمین حق بر دادرسی در مدت معقول را فراهم می‌سازد. سومین مبنای حقوقی عدالت تحولی حق بر مجازات نشدن است؛ زیرا این عدالت اول، توسل به مجازات را تجویز نمی‌کند، دوم، برای دگرگون‌سازی ساختارهای نابرابر و حاشیه‌ران، به‌عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر در ارتکاب جرم، تلاش کرده و بدین ترتیب پیشگیری از آسیب را در اولویت قرار می‌دهد. در این راستا حق بر صلح را نیز تأمین خواهد کرد که امروزه، متضمن ارتقای عدالت اجتماعی و تحول نظام‌های تبعیض و سلطه است.

اما خاستگاه جرم‌شناختی عدالت تحولی به العاقرایی کیفری، جرم‌شناسی صلح‌طلب، پست‌مدرن و برچسب‌زنی برمی‌گردد. تمام این نظریات به دنبال جایگزین کردن پاسخ‌های دولتی و کیفری به جرم با طیف متنوعی از پاسخ‌های جامعه محلی محور هستند که با توجه به مطالب مشروحه مناسب‌ترین شکل این پاسخ‌ها در قالب عدالت تحولی جلوه‌گر شده است. همچنین این عدالت، هم‌سو با آموزه‌های جرم‌شناسی پست‌مدرن و صلح‌طلب، اول، مفهوم بزه (یا بی‌عدالتی) و عدالت را بر اساس نیازها و درک جوامع محلی مختلف از این مفاهیم، منعطف و دگرگون‌شونده می‌داند. دوم، سوژه‌های انسانی را قادر به بازآفرینی و دگرگون‌سازی صلح‌طلبانه جهان خود می‌کند. بر این اساس عدالت تحولی در عمل، اغلب متشکل از رویه‌های ترمیمی است که مستقل از نظام عدالت کیفری فعالیت کرده و در قالب جنبش‌های اجتماعی به مقابله با نظام عدالت کیفری و سایر نظام‌های سلطه و سرکوب می‌پردازد. از آنجا که پیش‌شرط چنین تحولی، عدم وابستگی نهادهای ترمیمی به نظام عدالت کیفری است، به میزانی که یک نظام حقوقی، استقلال نهادهای مردمی را در اجرای رویه‌های ترمیمی به رسمیت شناخته و تضمین نماید، زمینه بیشتری برای تحولی شدن عدالت فراهم کرده است. در این راستا برخی اسناد حقوقی در ایران، مانند دستورالعمل نحوه مشارکت و تعامل نهادهای مردمی با قوه قضاییه (۱۳۹۸) و سند تحول قضایی (۱۳۹۹)، با تأمین ظرفیت‌های مناسبی جهت واگذاری عدالت ترمیمی به جوامع محلی، بسترهایی را جهت تحولی شدن عدالت کیفری در ایران فراهم می‌نمایند. در مقابل قوانینی مانند قانون آیین دادرسی کیفری (۱۳۹۲) و آیین‌نامه میانجیگری در امور کیفری (۱۳۹۵) با وابسته کردن رویه‌های ترمیمی به نظام عدالت کیفری (به اشکال مختلفی از جمله در ارجاع دعاوی، تأیید توافقات حاصله، در نظر گرفتن نقش کم‌رنگ برای جوامع محلی و ...) محدودیت‌هایی را در مسیر تحولی شدن عدالت کیفری در ایران ایجاد می‌کنند که نیازمند بازنگری و اصلاح است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- رحمان، جاوید. وضعیت حقوق بشر در جمهوری اسلامی ایران. شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد، ۲۰۱۹.
- صادقی فسایی، سهیلا و ستار پروین. «جرم: برساخته ذهنیت، گفتمان و قدرت». پژوهش حقوق عمومی، ۱۳، ۳۳ (۱۳۹۰)، ۲۱۳-۲۳۴.
- https://qjpl.atu.ac.ir/article_2424.html
- عسکری، پوریا و خسروی، یلدا. «ضرورت و بایسته‌های مطالعات صلح از دیدگاه حقوق بین‌الملل». پژوهش‌های روابط بین‌الملل، ۶، ۲۲ (۱۳۹۵)، ۲۳۷-۲۶۶.
- https://www.iisajournals.ir/article_45852.html
- گلدوزیان، حسین. «بازخوانی فلسفی - جامعه‌شناختی از سوژه انسانی در جرم‌شناسی با تأکید بر نظریه تلفیقی جرم‌شناسی پست‌مدرن». آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۶، ۱۷ (۱۳۹۸)، ۲۷۱-۳۰۴.
- doi: 10.30513/cld.2019.512

ب) منابع خارجی

- Arimoto, Miyuki & Melissa Buis Michaux. "Community Partnership through Transformative Justice: The Healing Garden Project at the Oregon State Penitentiary", In Higher Education Accessibility Behind and Beyond Prison Walls. edited by Dani V. McMay & Rebekah D. Kimble. Pennsylvania, USA: IGI Global, 2020, 281-301.
- Ben-Moshe, Liat. "The Tension between Abolition and Reform", in the End of Prisons: Reflections from the Decarceration Movement. edited by Mechthild E. Nagel and Anthony J. Nocella II. Amsterdam: Rodopi, 2013, 83-92.
- Creative Interventions. "Our Beginning". last visited 2021/9/11, Available at <https://www.creative-interventions.org/about-ci/>.
- Finneran, Patricia. Documentary Impact: Social Change through Storytelling. Canada: Panico Foundation, 2014.
- Habermas, Jürgen. Moral Consciousness and Communicative Action. Cambridge: MIT Press, 1990.
- Kershner, Sara, Staci Haines, Gillian Harkins, Alan Greig, Cindy Wiesner, Mich Levy, Palak Shah, Mimi Kim and Jesse Carr. Toward transformative justice: A liberatory approach to child sexual abuse and other forms of Intimate and community violence. San Francisco, CA: Generation FIVE, 2007, 1-78. Retrieved from: http://generation5.electricembers.net/resources/transformative-justice-documents/g5_toward_transformative_justice-document/
- Kim, Mimi. "Transformative justice and restorative justice: Gender-based violence and alternative visions of justice in the United States". *International Review of Victimology*, 27, 2(2020), 162-172. Available at <https://doi.org/10.1177/0269758020970414>
- McGregor, Kim. Strengthening the Criminal Justice System for Victims (Survey Report). New Zealand: Chief Victims Advisor to Government, 2019.
- Mingus, Mia. "Transformative Justice: A Brief Description". 2018, last visited 2021/9/7.

Available at <https://transformharm.org/transformative-justice-a-brief-description>

- Philly Stands Up. "Philly Stands Up". last visited 2021/9/11. Available at <http://phillystandsup.wordpress.com>

- Salvail, Dorota Justyna. We Can't Just Tell the Good Stories: Reflections on Experiences of Storytelling and Restorative Justice. M.A dissertation, Canada: Simon Fraser University, 2015.

- Save the Kids. "Defining Transformative Justice". last visited 2021/9/11. Available at <https://savethekidsgroup.org/defining-transformative-justice/>.

- Save the Kids. "Elements of Transformative Justice in Practice". last modified June 15, 2014. Available at <https://savethekidsgroup.org/elements-of-transformative-justice-in-action/>.

- Transformative Justice Practitioners Network. "What are Community Accountability & Transformative Justice?". last visited 2021/9/11, Available at <https://www.transformativejustice.eu/en/what-are-ca-and-tj/>.

- Woolford, Andrew and Amanda Nelund. The Politics of Restorative Justice: A Critical Introduction, 2nd Ed. USA: Lynne Rienner Publishers, 2020.

